

A túlélés bohócai

A Nehéz Barbara Kaposvárott

A védekezésnek, vitának, harcnak tulajdonképpen igen kézenfekvő megoldási módja, hogy ellenfelünket megfogjuk és kidobjuk az ablakon, mégis valahogy sose jutna eszünkbe ilyet tenni. Sok más igen, éppen ezt nem. A „defenesztráció”, a népitélet középkori cseh formája, ez az egyszerű, ugyanakkor csavaros észjárásra valló cselekedet nem tudni már pontosan, honnét eredt, kik, mikor, miért alkalmazták először, inkább csak a két legnevezetesebb eset emléke maradt fenn: 1419-ben tüntető prágaiak tanácsnokokat dobtak ki az Újvárosháza ablakán, 1618-ban pedig a cseh rendek képviselői két királyi helytartót a királyi vár egyik terméből. E jelenetek – képzeljük el – eléggé groteszkek lehettek, azonban korántsem tréfás kedv vezette az elkövetőket, s mindkét defenesztrálás különösen komoly, sőt komor eseményeknek vált előzményévé: a huszita felkelésnek és szabadságharcnak, illetve az ugyancsak a német-római császár erői ellen vívott fehér-hegyi csatának, majd a harmincéves háborúnak.

A nemzeti fennmaradásukért, nyelvükért, pusztá fizikai létükért – mint más kis népeknek – a cseheknek is küzdeniük kellett. A szakadatlan küzdelem – és alulmaradás – gyakran búskomorsághoz vezet, felmerül a végső katasztrófa, a nemzethalál képzete, önostorozásra késztet, mondván, megérdemeljük a sorsunkat, hiszen bizonyára bűnösök vagyunk, valamint lemondásra: hiábavaló bármit cselekednünk, tehát ne is cselekedjünk semmit. Ha azonban egyszer már eszünkbe jutott, hogy ellenségünket kidobhatjuk az ablakon, eszünkbe juthat máskor is, hogy tehetünk valami furcsát, meglepőt, váratlant, mellyel amellet, hogy harcolunk, még el is szórakoztatjuk magunkat. A szórakozásból tanulunk, a szórakozás erősít. Mint a XVII. századi nagy tanítómester, Komenius írja, van egyfelől „a világ labirintusa”, s ezzel szemben „a szív paradicsoma”. Az ember természetes adottságai a legnagyobb lehetőségeket rejtik magukban, csak az állam, az egyház és a család tökéletlensége akadályozza,

A Nehéz Barbara Kaposvárott. Máté Gábor f. h. (I. zsoldos) és Kátai Endre (Kapitány)

hogy boldog legyen. A világ eme mesterséges szervezeteinek tökéletlenségét ellensúlyozhatjuk azzal, hogy minden létezőt felölelő tudásra törekedve, harmonikus lényé neveljük magunkat.

A nevelés fontos eszközének tekintették már Komenius korában is a közös szórakozást, a színházi szórakozást. Ekkoriban a városok utcáin tűntek fel, majd tűntek el az oktató célzatú prologggal bevezetett cseh népi drámákat játszó társulatok, gondosan összeszedve maguk után a földre vert karókat is, melyekkel az előadás színhelyét jelezték. Önálló államiságtól megfosztottan élve, felismerték, hogy ideiglenes, eldugott, kicsi színházakban lehetnek igazán együtt. Meghúzódtól léthez meghúzódtól művészet. Halkan, szerényen, de egyre kifinomultabb humorral, egyre bonyolultabb közléseket teygenek egymás felé – ez az egyéniség- és közösségépítés, ez a megmaradás útja.

Az effajta színházi szereplés nélkülözhetetlen résztvevője, a megduplázott jelentés hordozására alkalmas szereplő, a bohóc ma is fel-feltűnik a prágai színházakban, a legkülönfélébb darabokban és előadásokon „vesznek bohócosra” egy-egy figurát a színészek. (Hogy egy minket különösen érintő példát mondjak, Kertész Ákos *Névnapijának* női főszereplőjét, Ilust is bohócosan játszotta Iva Janžurová a Vinohrady Színházban.) A legérdekesebb, bohócokat szerepeltető előadás mostanában bizonyára a Színház a Korlátlanban, a pályáját filmrendezőként kezdő Ewald Schorm által rendezett, igen egyéni hangvételű *Hamlet* – bár mint a külsejében a John Trundell-féle 1603-as első kiadás címlapját formázó színlap hirdeti, úgy adják elő: „Ahogy gyakran játszották Ófelsége szolgálói Londonban, hasonlóképpen Cambridge és Oxford egyetemén, és másutt.” Az elő-

adás két, fehérre festett arcú bohóca eleinte egymáshoz sálazott, bábszerűségében is bájjal mozgó Rosenkrantz és Guildenstern, majd az érkező színészek között vannak – egyikük (Pavel Zedníček), akinek az „egérfogó”-jelenetben különösebb dolga nincs, kitalálja, hogy csókokat cuppogat a kacér, könnyelmű Ofélia felé –, s ők a sírásók, bőrkötényt, csizmát, hordársapkát viselve, piros gumóorral, seprűs bajusszal. Végül a kevésbé filozofikus sírásó (szintén Zedníček) a párbajjelenetben is bent lábatlan-kodik, tátott szájjal, ő „a nép”, s mikor már mindenki meghalt – a keménykötésű Hamlet utolsó mozdulataival még magára húzza az erotomán, kamasz Claudius-penyét –, boldogan vigyorogva, egy gügye kis dallamot dudorászva egy rakásra halmozza az egész társaságot, hopp, eszébe jut még valami, becipeli a korábban elhunyt Poloniust és Oféliát is, aztán leül, becsomagolt szalámis zsömlét vesz elő a zsebéből, és kibontva elégedetten eszegetni kezdi felettük. Az idillnek Fortinbras érkezése vet véget, „a nép” felpattan, és az udvaronccal együtt átnyújtják neki a koronát.

A kaposvári Csiky Gergely Színházban másorra tűzött *A Nehéz Barbara* című komédia szerzői, Jiří Voskovec és Jan Werich több mint tíz éven keresztül alakították saját darabjaik lényegében mindig azonos tulajdonságokkal bíró bohócaikat. Prágában egy avantgarde művészeti csoport színházi tagozata 1925-ben alapította meg az úgynevezett Felszabadult Színházat – melynek célja volt „teret engedni a láncaitól megszabadított fantáziának” –, ennek munkájába kapcsolódott be 1927-ben a két, akkor huszonkét éves jogász. Voskovec volt középiskolai diáktársainak *Mellényzsebre-vű* című műsorát mutatták be, ők maguk

két bohócot játszva, akik újra és újra beleavatkoznak a színpadon történetbe. Már ekkor is fehér maszkot viseltek, és időnként hátra fordítva a cselekménynek, párbeszédüket rögtönöztek egymással. Sikerük lett, abbahagyták jogi tanulmányaikat, és 1938-ig – amikor a kormány bezáratta a Felszabadult Színházat, s a színház munkatársai közül többen, így ők is külföldre távoztak – huszonhét darabot írtak, több ezer előadást tartottak, filmeket is készítettek. Darabjaik cselekménye egzotikus vagy történelmi környezetben játszódott, színpadra állítottak dzsesszrevüket és ismert irodalmi művek vagy éppen kalandregények paródiáit. Szatirikus szöveggel, szcenikai ötletekkel koruk jelenségeit vették célba, az előadások zenéjét – *A Nehéz Barbaráét* is – állandó alkotótársuk, Jaroslav Ježek szerezte. Burianon kívül a két világháború közötti cseh színházi élet legnagyobb hatású művészeivé, legjelentősebb újtóivá váltak, előadásaik legfőbb vonzerejét mindvégig kettejüknek a darabok világából némileg kiütőköző párbeszédei jelentették.

Hazai tapasztalatainkból kiindulva úgy képzeljük, hogy napi aktualitásokra célozgatva élcelődtek. De *A Nehéz Barbara* előadásán meggyőződhetünk róla, megnyilvánulásaik egészen egyénié voltak. Szövegük nem közvetlenül kapcsolódott az akkori mindennapok kérdéseire, hanem arról szólt, mit tehet, mit mondhat a természetellenes világ által számára feladott helyzetekben. Az 1937-ben bemutatott zenés komédia, *A Nehéz Barbara* utolsó előtti darabja volt Voskovecnek és Werichnek (a szerzőpáros annyira összefonódott, hogy V+W-ként jelölték magukat, de 1938-ban történt emigrációjuk után nem dolgoztak többé együtt, Voskovec ma Amerikában él, Werich a második világháború befejezésekor hazatért, és azóta különböző prágai színházakban tevékenykedik, elsősorban színészként), és maguk írnak róla, milyen elképzelésekkel fogtak hozzá megalkotásához:

„Mindannyian nagyon jól tudjuk, mi történik ma körülöttünk. Minek hát este felemlengetni azt ugyanabban a formában, amilyenben reggeltől estig találkozunk vele az újságok hasábjain. Meséljünk inkább szórakoztató eseteket, olvassunk színes krónikákat, amelyek talán tanulságul szolgálnak nekünk: olyan szorult helyzetbe, mint amilyenbe most mi ke-

rültünk, mások is kerültek már, de azok is kivágták magukat belőle.

Kitaláltunk hát egy történetet a Nehéz Barbaráról, s felépítettük köréje Eidam városkáját, amely talán megnyeri majd tetszésüket, s amelynek lakói igyekeznek majd felvidítani önöket. Nem emlegetik a mai eseményeket, de megkísérlik bebizonyítani, hogy az emberek nevetésségek, hogy kölcsönösen komplikálják egymás életét, de amikor a legnagyobb a veszedelem, akkor éppen az menti meg őket, hogy emberek.”

Munkamódszerükről pedig ezt írják: „A komédia kézírata a próbák alatti szövegmódosításokkal vált véglegessé. A Felszabadult Színház darabjainak stílusa ugyanis egyre inkább közeledik a commedia dell'arte praktikáihoz. Az eleinte csak vázlatos helyzetek és dialógusok közvetlenül a színpadon alakultak ki véglegesen a Felszabadult Színház odaadó társulatának segítségével.”

Az így létrejött szöveget jelentették meg aztán nyomtatásban, ezt fordította le Hosszú Ferenc, a dalszövegeket pedig **Eörsi István** a kaposvári színház számára.

A Nehéz Barbara nem más, mint egy ágyú. Ezt az ágyút csempészi ki az Eidam nevű államocskából a nála jóval nagyobb és további terjeszkedésekre törő Iberland egy békés kereskedőnek öltözött ezredese. Közben otthon már készítik elő az Eidam elleni támadást. Két zsoldost halálra ítélik, mivel azok firtorogtak a nem éppen jó minőségű ebéd felett, pedig „a katoná nem firtorog”. Azonban megkegyelmeznek nekik, ha eidamiaknak adva ki magukat, megtámadnak és kirabolnak egy iberlandi szekert, ürügyet szolgáltatva ezzel arra, hogy az iberlandi hadsereg megindulhasson Eidam ellen. A két zsoldos jobban félti az irháját, mintsem ezt végre akarná hajtani. Elhatározzák, hogy megszöknek, hiszen ők csak azért álltak be katonának, mert az egyenruha tetszik a nőknek. Elvállalják a feladatot, de mikor erdei tartózkodási helyük felé egy szekér közeledik, alvást tettetnek. Szerencsétlenségükre az áruhás ezredes érkezik, szekeren a ládába csomagolt ágyúval – személye számukra újra a halálveszélyt jelenti. A zsoldosok kénytelenek leütni és megkötözni az ezredest, aztán valóban megszöknek Eidamba a szekérrrel együtt, melyen nem tudják, mi van.

Az eidamiak mit sem sejtve élik az életüket. Ők sem angyalok, ó, koránt-

Jelenet A Nehéz Barbarából (Fábián József felvételei)

sem! A polgármester tisztességtelen harácsoló, a főbíró összeszűri a levét az ellenséggel, a főkapitány hiú és gyáva alak, a sajtgyártó üzemében elhatárolt sikerednek a híres-nevezetes eidami sajtok, a tanító a polgármestert dicsőítő dalokat tanít be a gyerekeknek. S életük párpai se különbek: a polgármesterné ellopja, és szeretőjének, az áruhás iberlandi ezredesnek adja a város pecsétjeit, a főkapitányné fondorkodó hárpia. Az egész gyülekezetből egyedül Siska, a polgármester cselédje becsületes, s ő bírja lázadásra, szókimondásra szerelmesét, a tanítót is. Az eidamiak az iberlandi veszély közeledtével nem a védelem megszervezésével foglalkoznak, hanem hogy mit kezdjenek a szekeren talált ágyúval, meghagyják-e ágyúnak, vagy megmintázzák belőle a főkapitány szobrát, netán harangot öntessenek. Elvitatkoznának még jó darabig, ha az egyik zsoldos meg nem oldaná a kérdést, azt javasolva, formáltassanak belőle egy kisebb ágyút, azon üljön a főkapitány szobra, amint egy harangot tart a kezében. Börtönbe csukják, majd halálra ítélik a leleplezett zsoldosokat, később a lázadó-lázító tanítót is. Az utolsó percekben azonban, amikor már nyakukon az ellenség, mégis összefognak, s mivel másuk nincs, hibájukból csinálnak erényt, vagyis a védelem eszközt: fogkitörően kemény sajtjaikat lődözik a kapuk előtt álló iberlandiakra a Nehéz Barbarából.

Mit kellett volna ezen a történeten aktualizálni? Hiszen mint a mesebeli eidamiak korában, a kicsiség, a gyengeség feltétlenül felkelti a nagyobbban, az erősebben a támadó, legyűró szándékot! Hőseink, illetve V+W hősei, a két zsoldos nem is csodálkoznak rajta, fel sem háborodnak, ők csak azon igyekeznek, hogy egyik halálveszély, megsemmisü-

lésveszély, önfeladásveszély túlélésétől eljussanak – s ha lehet, másokat is eljuttassanak – a következőnek a túléléséig és így tovább. És hogy minden túlélésük az egészséges emberi értelem jegyében történjék.

Gazdag Gyula, a kaposvári előadás rendezője pályakezdése óta (1969-ben filmrendezőként diplomázott) több-kevesebb sikerrel, de következetesen halad saját stílusa kimunkálásának útján. Mint bemutatott filmjeiben (*Hosszú futásodra mindig számíthatunk*, *Sípoló macskakő*, *A kétfenekű dob*) és az utóbbi években általa Kaposvárott színpadra állított előadásokon láthattuk, minden apróságot fontosnak tart, ami az emberhez tartozik, minden mozdulattörődéket, arczredülést, gondolatcsírát. Ez az alapállás és a belőle következő módszer manapság, amikor inkább nagyvonalúságra, erőteljes hatásokra törekszenek az alkotók – szükségszerűen, hiszen a felgyorsult ritmusú élet, az embereket erő információözön korában azokkal kelthetnek figyelmet –, eléggé egyedi. Az ilyen alkatú művész viszonylag sokára érkezik el a sikerhez, mert amíg megkegyetleníti magát annyira, hogy elválassa a lényegest a lényegtelenről, az utóbbit elhagyva, eltelik egy kis idő. Legfőbb erényei, humanizmusa, élet- és emberismerete egyben akadályozója is: elvész a részletekben, elkanyarodik olyan közlések felé, melyek nem is tartoznak a főtémához, ha pedig iróniát alkalmaz – hiszen védené is mindazt, amit szeret – az túlságosan szelíd, némelykor egészen észrevétlen lesz. Összegezve: színpadán megcsodálhattuk az embert, sok mindent megtudhattunk róla, de olykor nehezen hámozhattuk ki mondanivalóját.

Találkozása *A Nehéz Barbarával* minden eddiginél szerencsésebbnek bizonyult. Természetesen nem azért, mert ez

zenés is meg cseh is – Gazdag Gyula választásában is következetes: szívesen rendez zenés, valamint cseh szerzőségű darabokat –, hanem egyrészt, mert az írók az övéhez hasonló türelmes ember-szeretettel bírtak (ez a történetből kitűnik), másrészt a szöveg lehetőséget ad rá, sőt megköveteli, hogy felszabadult fantáziával vigyék színpadra.

Azonban szó sincs széteső ötlet-halmazról, egységes világot látunk a színpadon, egymáshoz jól illeszkedő részekkel, az iberlandi katonai táborról és erdőtől szinte tudjuk az utat a középkor-riasan szűk utcájú Eidam városkáig. Szegő György díszletének ide-oda forduló, olykor boltíves falakká sűrűsödő, olykor a színpadról teljesen kihúzódó oszlopai teremtik meg a helyszíneket, köztük otthonosan járnak Vágó Nelly tervezte kedélyes, kényelmes ruhákban a szereplők. Jaroslav Ježek zenéje friss, pattogó, néhol drámai, de akkor is ironikus színezetű.

A főkapitányt játszó Olsavszky Éva vérfagyasztó „Hanzi!” kiáltása vezeti be a cselekményt, amint Hans nevű férjét hívja haza a kocsmából. Tanítani kéne, ahogy Olsavszky Éva kidolgozza kis szerepét! Mintha egy középkor végi német vagy németalföldi festményről kelt volna életre ez a derék, feddhetetlen, csak éppen elviselhetetlen, maga körül minden életörömet kiölő, mindent a saját szűk látókörü elveihez, akaratahoz erőszakolól polgárosszony. Arckifejezése rendszert szikáran, kissé sértődötten fensőséges, „akcióban” zord harag dülja össze a vonásait, majd elérve célját ravaszul elégedett, ilyenkor keze visszakerülnek állandó tartózkodási helyükre: elől, a derekánál kulcsolja össze őket, miközben nyársat nyelten, kissé még hátra is hajolva jár.

Megismerkedünk Eidam jeles polgáiraival: ifj. Mucsi Sándor tutyimutyi polgármestert játszik, aki nem annyira „rátermettsége”, hanem helyzete folytán hatalmaskodik, feleségeként Czákó Klára előbb viháncoló szépasszony, majd mint egy bűnbánó Magdolna a szentek lábainál, Stettner Ottó lélekben pohos főkapitány, Kun Vilmos rókalalkú, amellet kiábrándult főbíró, Serf Egyed pedig a világ legtanácstalanabb sajtgyárosa. Siskát Cselényi Nóra játssza, megoldva, hogy ez a lány cselédesen alkalmazkodó, ugyanakkor tisztánlátó és önzertes is. A rendező azonban Gusztáv-

rencsetlen, ide-oda cibált, kizsigerelt agyú és megvetett értelmiségit állít színpadra – és Gusztáv alakítója, Bezerédi Zoltán (a bemutató idején még főiskolai hallgató) jól meg is jeleníti mindezt. Gusztávja „széles fejű”, okos, konok, de a nélkülözésektől meggyötört, s hogy helyzetén végre-valahára talán javíthatson, szolgálatkész fiatalember. Mivel nem meggyőződésből hízeleg, nem sokat kell változnia, mikor fellázad, csak szabadjára engedi igazi önmagát. A börtönben jó néhány fokkal nekibúsultabb a zsoldosoknál, akikkel összezárják, de nem utasítja el, hogy csatlakozzon azok szinté föld feletti lebegéséhez: persze, még ő is hajlik rá, hogy bízson a minden diadalmaskodó ésszerűségben.

De eddig még sokat bajlódik a rábízott szörnyűbbnél szörnyűbb, matróruhas nebulókkal, akik időnként, noha csak öten vannak, ellepik a színpadot. Hasonlóan képes benépesíteni a színpadi várost a felsoroltakon kívül összesen öt polgára is. Néha egészen összegabalyodnak – lásd, mikor mindenki, aki csak akarhat valamit az éppen macskajajosan fekvő polgármestertől, bemászik annak függönyös ágyába, és egyszerre magyaráz –, máskor „tömeghangulatok” hullámzanak át rajtuk. A tömeghangulatok hordozásában kitűnik Tóth Eleonóra buzgó, minden lében kanál halaskofája.

A két zsoldos, a két bohóc, akár első alakítóik, V+W, Kaposvárott is fehérre festett arccal jelenik meg. Előrejönnek a színpad mélyéről, fémsisakot viselnek, mellvértet, alatta fehér-barna csíkos trikót, barna nadrágot és fehér lábszárvédőt. Felhőtlenül boldogok, büszkék katoná mivoltukra, bemutatkozó daluk arról szól, hogy ők a „kétszáz százalékos férfiak”. Aztán mint hideg zuhany érkezik a halálos ítélet. Az ajánlattal, hogy rablók is lehetnek, noha katonák, Máté Gábor zsoldosa szórakozik el inkább – kettejük közül ő a játékosabb zsoldos. Máté Gáborra (aki szintén főiskolás volt még a bemutatókor) már nemzeti színházi statisztaszerepeiben is fel kellett figyelni, mégpedig lazasága miatt. Az ilyen lazaságból remek dolgok pattanhatnak elő. Most kisebb idegösszeomlásba kergeti századosát azzal, hogy ártatlan arccal, behízelt hangerővel megjegyzései, kérdései és válaszai szerint sehogy sem érti meg, mi a különbség rabló és katoná között.

Spindler Béla zsoldosa az „okosabb”, a megfontoltabb. A hősnék indult fiatal színész táncoskomikus sikerei

után most ismét újabb oldaláról mutatkozik be: egy józanságában is csetlésbotlásra kényszerített kisembert játszik. Zsoldosára jellemző jelenet például, mikor már a börtönben vannak, és a tanító megmondja, hogy őt halálra ítélték, vigasztalni kezdi: semmi az egész, bezeg mikor neki fogorvoshoz kellett mennie... És mesélni kezdi az esetet. Kiderül, hogy a másik zsoldosra is kivégzés vár. Még mindig nem fog gyanút, hiszen melyik épeszü ember hinné el a saját halálát. Csak ahogy szemébe mondják, ő sem kerülheti el a véget, kénytelen megállapítani: „ez már csakugyan kellemetlen”.

Könnyedek, frissek, egészségesen szemtelenek. Magától értetődőséggel cselekszik a végül valóban magától értetődő dolgokat. Ebédet rendelnek a börtönben, sorolják az ételeket. S egyikük javaslatára a másik mindig rámondja: „persze”. „Persze, hogy borjúhúsból”, „persze, hogy áfonyával” és hasonlókat. A „persze” egyébként is jeles szó ezen az előadáson. Például, a tanító kérdésére, tudják-e, milyen a polgármesterük, a gyerekek pattogós, dicsérő szövegű énekben válaszolva, mindig így kezdik a versszakot: „Persze, hogy tudjuk...” Jó, hogy meghagyta a fordítás a zsoldosok magázódását, ami jelzi, hogy minden mulatságosságuk mellett, ők azért „komoly emberek” – és számos más, sajátos ízt adó kifejezést, apró kedvességet fel lehet még fedezni a szövegben. A színpadon történő mozgások, bujkálások, kergetőzések ugyancsak remek humorforrások.

Az előadás egyetlen, szóra érdemes hiányossága, éppen sikerületéből fakad: hiányzik, ha nincsenek színpadon a zsoldosok. Minél több helyzetben jó lenne tudni, mit tennének – és persze nem csupán Eidamban!

Jiří Voskovec–Jan Werich: A Nebéz Barbara (kaposvári Csiky Gergely Színház)

Zene: Jaroslav Ježek. **Fordította:** Hosszú Ferenc. **A dalszövegeket fordította:** Eörsi István. **Rendező:** Gazdag Gyula. **Díszlet:** Szegő György. **Szcenika:** É. Kiss Piroška. **Jelméz:** Vágó Nelly m. v. **Zenei vezető:** Hevesi András. **A rendező munkatársa:** Pányoki László.

Szereplők: ifj. Mucsi Sándor, Czákó Klára, Kátay Endre m. v., Stettner Ottó, Olsavszky Éva, Bezerédi Zoltán f. h., Kun Vilmos, Cselényi Nóra, Serf Egyed, Galkó Bence, Tóth Eleonóra, Tornyai Magda, Komlós István, Tóth Béla, ifj. Somló Ferenc, Bal József, Tapodi Gabriella, Lukács Csilla, Kókai Mária, Vigh Katalin, Máté Gábor f. h., Spindler Béla.